

Dr hab. Anna Krzyżanowska, prof. UMCS
Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

PANI MGR WERONIKI WOŹNIAK-ŻAK

p.t. LES FIGURES DE MOTS DANS LA PROSE DU GROUPE l'OuLiPo : ÉTUDE LINGUISTIQUE OUTILLÉE SUR CORPUS, EN FRANÇAIS ET DANS LES TRADUCTIONS POLONAISES

(Figury słów w prozie grupy OuLiPo: studium lingwistyczne oparte na korpusie, w języku francuskim i w polskich tłumaczeniach)

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska została przygotowana w ramach cotutelle, pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Alicji Kacprzak w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego oraz profesora Emmanuela Cartier w École Doctorale ERASME Université Sorbonne Paris Nord. Opracowanie ma charakter interdyscyplinarny i sytuuje się na pograniczu językoznawstwa i literaturoznawstwa, a dokładniej stylistyki języka artystycznego ujmowanej z perspektywy porównawczej francusko-polskiej. Celem rozprawy – jak deklaruje doktorantka – jest opis funkcjonowania figur słów w prozie francuskiej grupy literackiej OuLiPo z lat 1960-1984 oraz analiza istotnych czynników wpływających na wybór strategii w tłumaczeniu tekstu literackiego na język polski.

Licząca 306 stron dysertacja charakteryzuje się złożoną, ale przemyślaną strukturą. Składa się z dwóch obszernych części, z których każda zawiera dwa rozdziały (I., str. 13-170; II., str. 171-233), a te z kolei zbudowane są z licznych podrozdziałów. Oprócz tego rozprawę otwiera Wprowadzenia (str. 7-12), a zamykają: Konkluzja (str. 235-241), Bibliografia przedmiotu (str. 242-251), Bibliografia zawierająca źródła ekscerpcji przykładów (str. 252-254), Streszczenia w języku polskim (str. 255-263), w języku angielskim (str. 258-260) oraz w języku francuskim (str. 261-263). Na końcu rozprawy zostały również umieszczone dwa Aneksy (str. 264-306) zawierające informacje, pozwalające na porównywanie danych oraz na opracowanie jednolitej siatki analitycznej.

Baza materiałowa rozprawy została starannie dobrana na podstawie jasno określonych kryteriów i dotyczy dwóch korpusów. Pierwszy z nich obejmuje przykłady figur słów zaczerpnięte z najbardziej reprezentatywnych tekstów prozatorskich, które powstały w latach 1960-1984, czyli w okresie intensywnej twórczości grupy literackiej OuLiPo. Należy jeszcze podkreślić, że wyodrębniony (uporządkowany) i umieszczony w Aneksie 1 zbiór figur słów stanowiących korpus do analizy, liczy około 1240 jednostek, w tym 631 jednostek odnoszących się do warstwy brzmieniowej języka i 601 do struktury morfosemantycznej wyrazów.

Źródłem drugiego korpusu zawierającego polskie tłumaczenia figur słów są dwie powieści Georges'a Pereca (*La disparition* – pol. *Zniknięcie*, przetłumaczona przez René Koelblena i Stanisława Waszaka (Wyd. Lokator, 2021) oraz *La Vie mode d'emploi* – pol. *Życie instrukcja obsługi*, przetłumaczona przez Wawrzyńca Brzozowskiego (pierwsze wydanie w roku 2002). Obie pozycje stanowią, jak zauważa Doktorantka, „ograniczone, ale spójne ramy do badania strategii tłumaczenia figur słów” (str. 200).

We Wprowadzeniu (str. 7-12) Pani Weronika Woźniak-Żak zarysowuje problematykę rozprawy i deklaruje, iż celem badań jest pokazanie, że figury słów będące przedmiotem opisu stanowią mechanizm konstytutywny, a nie marginalny dla twórczości OuliPo. Dogłębna analiza ich funkcji w dyskursie, połączona z tłumaczeniem na język polski pozwoli wnieść oryginalny wkład w zrozumienie literatury OuliPo, a w szerszym ujęciu – w badania nad relacjami między językiem, stylem i kreatywnością literacką (str. 12).

Z kolei w rozdziale teoretycznym pierwszej części rozprawy (str. 14-59) Autorka, zgodnie z wzorcem pracy naukowej, wyjaśnia podstawowe pojęcia, określa źródła inspiracji, wpisując swoje badania w wybrany paradygmat badań, a następnie przedstawia narzędzia badawcze.

Na początek Doktorantka przedstawia ewolucję pojęciu *figure*, inspirując się m. in. pracami takimi jak: *l'Histoire de la rhétorique des Grecs à nos jours* (Michel Meyer, 1999), Dumarsais *Des Tropes ou des différents sens* (1730), *Le Dictionnaire de rhétorique et de poétique* d'Henri Morier (1961). Sięga również do definicji ze słowników ogólnych, np.: *Trésor de la langue française* (1980); *le Grand Larousse* (1990); *le Petit Larousse* (2023), *le Petit Robert* (2024), a także wybranych pozycji i słowników specjalistycznych: H. Suhamy *Les figures de style* (1990); Nicole Ricalens-Pourchot *Dictionnaire des figures de style* (2019), Michel Pougeoise *Dictionnaire de poétique* (2006).

W dalszej części pracy Pani Weronika Woźniak-Żak przechodzi do omówienia pojęcia *figury słów*, zwracając uwagę na fakt braku konsensusu co do jego definicji, „mimo że było przedmiotem wielu badań i analiz dotyczących figur retorycznych” (str. 33). Jej zdaniem, figury słów tworzą zbiór heterogeniczny, wykorzystują właściwości systemu językowego – takie jak homofonia, procesy derywacyjne czy struktura dźwiękowa – w celu uzyskania efektów ekspresywnych. Poza tym opierają się na mechanizmach łączących ograniczenia formalne z kreatywną swobodą. Należy je uznać za dynamiczne operacje, które badają możliwości języka poprzez „napięcie między jego formami”. Otwierają one paradygmaty tam, gdzie norma ich nie przewiduje (str. 33-34). W tym fragmencie Doktorantka wykazuje się bardzo dobrą orientacją w literaturze przedmiotu i szczególną rzetelnością w referowaniu stanu badań.

Celem drugiego rozdziału – o charakterze analitycznym (*Les formes et le fonctionnement des figures de mots dans la prose oulipienne* (str. 60-170)) był opis mechanizmów, na których opierają się figury słów, oraz sprecyzowanie ich funkcji w literaturze oulipijskiej. Wśród mechanizmów wyodrębniono operacje odnoszące się do warstwy brzmieniowej, takie jak powtórzenia fonemów, np. asonans, aliteracja, lub oparte na podobieństwach fonetycznych, np. paronomazja, homofonia, onomatopeja i inne. Zwrócono także uwagę na operacje na strukturze morfosemantycznej słów, np. dodawania, usuwania lub permutacji fonemów, sylab, a także morfemów gramatycznych i leksykalnych. Szczególnym przypadkiem figury retorycznej, na który również zwraca uwagę Doktorantka, jest próba wprowadzenia nowych reguł językowych decydujących o strukturze całego utworu (np. o charakterze lipogramu, tautogramu i innych).

Zgromadzone dane korpusowe pozwoliły Pani Woźniak-Żak ustalić częstotliwość występowania poszczególnych operacji w wybranych tekstach prozatorskich i dzięki temu określić ich znaczenie i rangę w twórczości członków grupy literackiej OuLiPo.

Część drugą rozprawy, poświęconą polskim tłumaczeniom figur słów, otwiera rozdział na temat teorii tłumaczenia tekstu literackiego, w którym Doktorantka podkreśla, że tłumaczenie to „praktyka ponownego rozgrywania gry z tymi samymi zasadami, ale nigdy (lub rzadko) z takimi samymi rezultatami. Dlatego każda próba [tłumaczenia – A.K.] stanowi zarówno transpozycję pierwotnego pomysłu, jak i stworzenie praktycznie autonomicznego dzieła” (str. 203). Tłumacz musi zarówno przestrzegać reguł, jak i uczynić tekst zrozumiałym w języku docelowym, kosztem kompromisów, strat i rekompensat: tłumaczenie wymaga mniej wierności werbalnej niż wierności systemowi ograniczeń, a różne strategie tłumaczeniowe

powinny umożliwić zarówno odtworzenie procesów językowych obecnych w dziele oryginalnym (ekwiwalencja formalna), jak i oddanie estetycznych i ludycznych efektów tekstu źródłowego (ekwiwalencja funkcjonalna), a także uwzględnienie specyficznych ograniczeń przy jednoczesnym zapewnieniu zachowania idei i czytelności tekstu w języku docelowym (ekwiwalencja semantyczna).

Kolejny rozdział przynosi opis technik tłumaczenia figur słów w polskich tłumaczeniach dwu wybranych tekstów Georges'a Pereca: *La disparition* (pol. *Zniknięcie*) oraz *La Vie mode d'emploi* (pol. *Życie instrukcja obsługi*). Tu Doktorantka podkreśla, że tłumaczenie tekstów, które opierają się na procesach operujących brzmieniem słów lub modyfikacjami morfosemantycznymi, jest jednym z najtrudniejszych wyzwań dla tłumacza, ponieważ procesy te są ściśle powiązane ze specyfiką języka źródłowego, który w tym wypadku znacznie różni się od języka docelowego. Trudności potęguje mnogość kalamburów, gier słownych i ograniczeń formalnych, które tworzą strukturę analizowanych utworów.

Autorka prezentuje przykłady zastosowania kilku różnych strategii tłumaczenia figur słów – różniących się stopniem wierności, jaki osiągają w odniesieniu do tekstu źródłowego, zarówno na poziomie formalnym (aby oddać grę), jak i semantycznym (aby oddać znaczenie), poczynając od prostego transferu (przeniesienia zjawiska językowego z tekstu źródłowego do docelowego), poprzez tłumaczenia izomorficzne (wierne), homomorficzne (analogiczne, podobne), heteromorficzne (różniące się) i swobodne (własne kreacje tłumacza). Te ostatnie wiążą się z uruchomieniem strategii „kompensacyjnych”, których celem jest nie tylko zachowanie estetycznej i ludycznej dynamiki tekstu źródłowego, ale także, w niektórych wypadkach, zwiększenie jego siły ekspresji w obrębie języka docelowego.

W zależności od wyborów dokonanych przez tłumaczy Autorka stara się określić, co stanowi o wartości tłumaczenia figur retorycznych w prozie: priorytetowe traktowanie przekazu znaczenia lub oddania środka stylistycznego, a nawet zachowanie, w razie potrzeby, żartobliwego „nonsensu” tkwiącego w oryginale.

W podsumowaniach poszczególnych części pracy widzimy, że Autorka osiągnęła postawione sobie cele badawcze, a jej praca stanowi nowy i istotny wkład do opisu funkcjonowania figur słów w prozie francuskiej grupy literackiej OuLiPo oraz analizy

czynników wpływających na wybór strategii w tłumaczeniu prozatorskiego tekstu literackiego na język polski.

Omawiana problematyka stanowi obszar jeszcze stosunkowo słabo rozpoznany w polskich badaniach stylistycznych literatury francuskiej, a prezentowana rozprawa może stanowić dobry punkt wyjścia do dalszych badań nad nowymi, niekonwencjonalnymi sposobami tworzenia dzieła literackiego.

Przedstawiona mi do oceny rozprawa doktorska mgr Weroniki Woźniak-Żak świadczy o tym, że Autorka posiada szeroką wiedzę teoretyczną w badanej dziedzinie, potrafi sformułować problem badawczy, usytuować go w odniesieniu do istniejących teorii językoznawczych oraz zaproponować trafną analizę, wykazując przy tym umiejętność zastosowania wybranej metody do opisu zebranego materiału językowego oraz formułując celne konkluzje wynikające z przeprowadzonego badania.

Biorąc pod uwagę wysoką wartość poznawczą recenzowanej rozprawy, stwierdzam, że spełnia ona wymogi określone w art. 187. p. 1-2 ustawy „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” z dnia 20 lipca 2018 roku, w związku z czym wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Weroniki Woźniak-Żak do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Składam też wniosek o wyróżnienie recenzowanej rozprawy doktorskiej, zarazem rekomendując ją do druku po dokonaniu stosownych zmian.

Anna Knyżanowska

Lublin, dnia 21 lutego 2026 r.